

UITHUIZEN – DIONYSIUS-KERK

De kerk werd in de eerste helft van de 13e eeuw gebouwd als een recht gesloten zaalkerk met drie traveeën, voorzien van koepelgewelven. De stijl is laatromaans, zo kenmerkend voor dit gebied. De 33 meter hoge toren heeft een tufstenen onderbouw van vóór 1200, hetgeen een voorganger in tufsteen impliceert. De toren was oorspronkelijk losstaand, zonder ingang aan de westzijde. De verbinding met de kerk werd later aangebracht. De kern van de toren bestaat grotendeels uit baksteen en wat afbraaktuf met daaromheen een mantel van secundair verwerkte tufsteen. In de vierde geleding is de tufstenen buitenmantel deels vervangen door baksteen. In de tweede helft van de 17e eeuw werd de toren, die toen even hoog was als het schip, verhoogd in baksteen.

De traveeën in zowel noord- als zuidmuur bezaten vermoedelijk twee smalle spitsboogvensters geflankeerd door twee identieke blinde nissen, sommige nog aanwezig. Van de vensters is weinig bewaard gebleven door het inbreken van de grote spitsboogramen. In de westtravee zit aan beide zijden een portaal, aan de noordzijde met een ronde boog en aan de zuidzijde met een spitse boog. In de middelste travee aan de zuidzijde is een priesteringang met een spitsboog bewaard gebleven. Deze drie portalen zijn nu dichtgemetseld. De westgevel heeft grotendeels zijn oorspronkelijke vorm behouden. Het gotische koor werd in het midden van de 15e eeuw gebouwd. Het bestaat uit een smalle travee en een driezijdige sluiting met grote spitsboogvensters. Vrijwel gelijktijdig zijn de vensters in het schip vergroot.

In het midden van de 16e eeuw verrees een laatgotische kapel, met grote spitsboogvensters, aan de noordzijde van de koortravee en werd in de oostgevel een ingang geplaatst. In de jaren 1793-'94 is de kerk door bouwmeester Berend Harros uit Uithuizermeeden uitgebreid met een noordbeuk met twee vierkante traveeën met spitsboogramen. Tezelfdertijd werden kapel en noordbeuk onder één dak gebracht en de steunberen aan de zuidzijde van het schip en rond het koor verzwaaard. Ook werd het raam in de noordwand van de kapel dichtgemetseld en een nieuw portaal ingebroken.

Bij binnenkomst vallen de stenen gewelven het eerst op: koepelgewelven met de typerende lage muraalbogen, en kruisribgewelven in zijbeuk en koor. De ronde gewelfribben van de derde travee komen samen in een rozet. Fraai is de vermoedelijk uit de 15e eeuw stammende beschildering van het koorgewelf: aan de oostzijde de 'Wedergeboorte van Christus op de regenboog, geflankeerd door engelen'. Aan de westzijde de Pelikaan, een vaak afgebeeld symbool van Christus' kruisoffer.

Andere beschilderingen zijn onder andere Adam en Eva met de levensboom, een slang met een mensenhoofd en St. Jacobus met de vollerstaf: hij was de beschermheilige van de kerk, dacht men. (Dit in contrast met de gegevens op vele pastoorzegels die wijzen op Dionysius en van archivale gegevens zoals de tekst te vinden in het archief van de bisschoppen van Utrecht: '*cur. Paro(chia)li(s) eccl. St. Dionysii de Vuythuysen*'). Op de zuidwand van het koortravee is de H. Catherina met haar attribuut, het rad, afgebeeld (eind 13e eeuw).

De herengalerij is in 1703 vervaardigd door Allert Meijer in opdracht van Unico Allart Alberda van Menkema. De preekstoel, gedateerd 1713, werd eveneens ontworpen door Meijer en tezamen met het klankbord en het doophek uitgevoerd door Jan de Rijk. De beelden op de kuip staan voor: Geloof, Hoop, Liefde, Gerechtigheid, Voorzichtigheid en Sterkte/Standvastigheid. Op de panelen staan de vier evangelisten met hun attributen en op het frontpaneel het Christuskind met de attributen van de hemelse zaligheid. In de noordbeuk hangen vier rouwborden van de familie Alberda van Menkema.

Het Schnitgerorgel uit 1701 heeft een kas naar ontwerp van Meijer; Jan de Rijk verzorgde het snijwerk. Bij de restauratie door Bernhardt Edskes in 1988 was herstel van de oorspronkelijke situatie het uitgangspunt. In 2001 is het orgel weer in gebruik genomen.